

Česká věda po 20 letech na kruhovém objezdu

Orig. V. Renčín

RNDr. Jiří Grygar, CSc. odmítl v loňském roce cenu za popularizaci vědy, kterou mu udělila Rada vlády pro výzkum, vývoj a inovace (RVVI) v rámci projektu Česká hlava (cena je spojena s finanční odměnou půl milionu korun). Astrofyzik v médiích vysvětlil své důvody – nesouhlasí se změnami ve financování vědy, které rada zavedla: „Cena nese jméno Rady vlády pro výzkum, vývoj a inovace, která od července letošního roku soustavně poškozují zájmy a dobré jméno Akademie věd České republiky, ve které pracuji. To je cena, kterou prostě nemohu přijmout“.

Lidi, kteří jeho rozhodnutí veřejně ocenili, bylo nespočet. Samozřejmě nejvíce ohlasů zakončených často poděkováním za morální vzpruhu vzešlo z půdy Akademického sněmu AV ČR, ale i z mnoha kulturních a dalších institucí. Velkou váhu mají ty, které přicházejí od zasvěcených českých vědců působících déle v zahraničí – právě odtud zaznělo, že jde o nejkrásnější dar ohrožené vědě právě v době 20. výročí sametové revoluce. Redakce proto požádala J. Grygara o příspěvek do tohoto čísla Živy, které se ještě ke zmíněnému výročí vrací.

Snad bych měl vytknout před závorku, že od převratu před 20 lety urazila česká věda nemalý kus cesty k rovnoprávnosti v evropském a snad i světovém měřítku. Začátky tohoto přerodu byly bolestné, protože draví ekonomové z různých prognostických ústavů začali prosazovat myšlenku, že vše, co si neumí na sebe vydělat, má být bez náhrady zrušeno. Hned v počátcích nově ustavené Akademie věd ČR se ale zásluhou osvětového vedení podařilo prosadit jednak zřízení Grantové agentury Akademie věd a jednak skutečnit mezinárodní audit kvality všech jejích tehdejších pracovišť, který vedl k výraznému zeštíhlení Akademie. Nic podobného se mimochodem dodnes neodehrálo ani na vysokých školách, ani v rezortních výzkumných ústavech. Ty byly často rušeny docela neuváženě a dodnes na to podle mého názoru naše země doplácí. Teprve ve druhé polovině 90. let se podařilo zásluhou několika osvětových politiků zřídit centra excelence jako společná pracoviště Akademie věd a některých výzkumných univerzit, jež se velmi osvědčila, ale jejichž budoucnost je v tuto chvíli nejistá stejně jako samotná existence Akademie věd. Přibližně v posledních dvou letech totiž opět převládli v politických kruzích utilitární názor, že malé a chudé Česko si může

dovolit jen aplikovaný výzkum a tzv. inovace, které přinesou bezprostřední ekonomický prospěch. Politici vybrali do svých poradních orgánů, které fakticky rozhodují o finanční podpoře vědy, úslužné osoby sdílející tuto zpátečnickou vizi a výsledkem se dostavil: snad poprvé v našich dějinách vědci demonstrují na ulicích, policie je vykazuje z prostoru před Úřadem vlády a politici jim sdělují, že je krize, takže se musí šetřit právě na vědě.

Mezitím všude kolem nás v Evropě i ve světě probíhá rychlým tempem globalizace, která se projevuje zejména tím, že o prosperitě dané země čím dál, tím méně rozhodují výhodné přírodní podmínky, zdroje surovin nebo vojenská výzbroj. Klíčovým faktorem se stává vzdělanost obyvatelstva a rozvoj základního vědeckého výzkumu. Podle nejnovější statistiky tvoří 30 % současného HDP Spojených států amerických technologie založené na principech kvantové mechaniky. Tu vymyslelo několik tuctů převážně evropských fyziků v první třetině 20. stol. jako veřejnosti bezmála záhadnou a nepoužitelnou teoretickou libůstku. Její aplikace se začaly vynořovat zhruba o čtvrtstoletí později a dnes už je docela těžké najít výrobek, který by nebyl produktem této aplikace, ať už jde o počítače, mobilní telefony, tele-

vizory, internet, systémy GPS, digitální fotoaparáty a videokamery, umělé družice a kosmické sondy, moderní velkoletadla a rychlovlaky, lékařskou diagnostiku atd. – seznam se neustále rozšiřuje.

Zkušenost je ostatně už dlouhá staletí pořád tatáž. Velké objevy fyziky, chemie, biologie a matematiky vznikají nepředvídaně a zpočátku se jeví jako naprosto neužitečný produkt bádání jakýchsi podivnů odtržených od praxe. Dříve či později však přijde chvíle, kdy tyto výsledky zásadně změní život celého lidstva a početnost i tempo těchto aplikací s časem vzrůstá, což ovšem klade čím dál, tím vyšší nároky i na jejich konzumenty.

Prvním důležitým krokem je soustavně kvalitní školní vzdělání celé populace, v čemž se naše země ocitá v rozporuplném postavení. Na jedné straně máme elitní základní a střední školy, z nichž se rekrutuje většina úspěšných účastníků národních i mezinárodních soutěží v přírodních i humanitních vědách, a na druhé straně neumíme vyzdvihnout a podpořit ty učitele, kteří nadanou mládež cíleně vyhledávají a inspirují. Rodiče své děti mnohdy nemotivují k usilovnému studiu; spíše dokáží znechutit kantory, kteří se snaží jejich ratolesti často doslova proti jejich vůli něco naučit. V době, kdy je naše země vystavena rostoucí konkurenci zahraničních odborníků, demonstrují naši mladí proti matematice jako povinné součásti státní maturity. Stále se opakují pokusy švindlovat u zkoušek a tento nešvar se už dokonce přesouvá i na vysokoškolskou úroveň.

Rozhlédneme-li se kolem po Evropě, snadno zjistíme, že v tomto směru kulháme za vyspělými evropskými státy na obě nohy. Země, jejichž životní úroveň a styl obdivujeme, popřípadě jimž jejich úspěch upřímně závidíme, mají totiž vesměs propracovaný systém vzdělávání jak širokých vrstev žáků a studentů, tak zejména podpory talentovaných špiček, protože to jsou budoucí odborníci, kteří pozvednou úroveň základního výzkumu i technických aplikací a nebudou se bát mezinárodní konkurence. Zatímco naši vrcholní politici pokrytecky hlásají, že se v době krize musí věda a výzkum uskrovnit, ve světě už dávno vědí, že právě naopak je podpora vědy a výzkumu nejjistější a také docela lacinou cestou k budoucí prosperitě, a chovají se podle toho. Sousední Německo nedávno ohlásilo, že bude každoročně zvyšovat podporu vědy o 5 %, masové injekce do podpory vědy praktikuje už řadu let Čína, Indie nebo Brazílie, ale také Izrael, skandinávské státy, Holandsko nebo Švýcarsko.

Chťel jsem původně napsat, že po 20 letech svobodného rozvoje naší republiky se ocitáme na křižovatce, ale on je to spíše kruhový objezd, na němž se jako ta příslavná blondýnka točíme stále na místě, protože nikde nevidíme značku „Konec kruhového objezdu“.